

Svend Aage Hansen

4. april 1919 – 5. september 2009

Svend Aage Hansen

Svend Aage Hansen

4. april 1919 – 5. september 2009

Svend Aage Hansen fik en imponerende karriere; professor ved Københavns Universitet, medlem af Videnskabernes Selskab, af Det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie, formand for Den Danske Finansanalytikerforening, modtager af Rosenkjærprisen og meget mere.

Men det lå ikke i kortene, da han blev født, at han skulle få et sådant liv. I sine meget åbenhjertelige erindringer skriver han selv om sin fødsel:

Det har sikkert været småt med glæden, da jeg den 4. april 1919 kom til verden. Som resultat af forholdet mellem min 19-årig moder, Marie Mikkelsen, og den kun et år ældre malersvend fra Fyn, Karl Hansen, var jeg næppe noget velkomment tilskud til den lille familie i stationsbyen Gørding i det vestjyske [Hansen, 1991, s. 1].

Faderen så aldrig Svend Aage Hansen. Han var ikke rede til at gifte sig, som morfaderen ønskede, og da han kom for at se barnet, blev han bortvist af denne med begrundelsen, at »nu var det for sent, de skulle nok selv klare sagerne«. ¹ Svend Aage Hansen ser i sine erindringer på konflikten mellem morfaderen og faderen med den nøgternt analyserende demografs øjne:

Når de to mænd havde så svært ved at nå nogen gensidig forståelse, skyldtes det sikkert også en kulturkløft mellem fynsk og jysk. Studier i fynske kirkebøger viser, at det ikke er usædvanligt, at unge piger dér har et eller to børn, før de bliver gift med faderen. På Fyn var dette noget tilvant, men i Vestjylland var det en skandale [Hansen 1991, s. 6].

Hele livet boede moderen hos sine forældre, mens hun tjente til livets ophold ved at cykle rundt med en symaskine og sy for de bedrestillede bønder.

Barndommen var præget af mellemkrigstidens kriser. Morfaderen mistede under fredskrisen efter 1. verdenskrig sit arbejde på en tømmerhandel og slog sig så ned som husmand i udkanten af nogle hede- og moseområder. En onkel og moster gik konkurs med deres husmandsbrug under 1930ernes krise. Moderens beskedne opsparring af

1. Faderens familie fik Svend Aage Hansen først kontakt med i 1967 efter moderens død, hvor det lykkedes han via afsenderadressen på et gammelt postkort, folketællingskemaer m.v. at opspore faderens familie og få hans historie. Han havde været gift to gange og var død allerede i 1941, Hansen (1991, s. 11).

sine syndtægter synes familiens største likvide aktiv, og hun lånte ind imellem ud til familiens husmænd, når terminen stod for døren. Da hun sagde nej til sin søster i forbindelse med dennes konkurs for at bevare midler nok til at sikre Svend Aage Hansens uddannelse, gav det anledning til bitre familiekonflikter. »Den ene kæmpede for sin søn, den anden for sit hjem«, skriver Svend Aage Hansen, Hansen (1991, s. 4).

Svend Aage Hansen var altså en sand mønsterbryder og det i en tid med stærke traditioner for social arv. Det krævede flid og viljestyrke og var langt fra let. Han faldt næppe nogensinde rigtigt til i det akademiske miljø. Om gymnasietiden i Esbjerg skriver han f.eks.:

...taget som helhed erindrer jeg gymnasieårene som nogle af mit livs tristeste.....Klassekammeraterne, domineret af den esbjergensiske overklassens børn, var ikke noget godt bekendtskab.... Der var 6 piger i klassen, pæne, almindelige og kedelige, som allerede lignede deres mødre alt for meget. Jeg erindrer ikke, at jeg de år, vi var i samme klasse, overhovedet har vekslet ord med nogen af dem [Hansen, 1991, s.17].

I 1939 begyndte han på økonomistudiet i København. Moderen sendte ham af sted til København med ordene »Vær ærlig og flittig«, Hansen (1991, s. 9). Man skulle tro, at han med sin baggrund ville tilslutte sig den politiske venstrefløj, men han blev hurtigt konservativ. Han kom ganske vist, kan man forstå af erindringerne, til København som venstreorienteret, men fik hurtigt afsky for venstrefløjen. Han kom til et enkelt møde i Clarté:

Her førte sønnerne af den socialdemokratiske højadel sig frem. Niels Alsing Andersen, forsvarsministerens søn, med vest og guldurkæde og en evindeligt mavesure Ivar Nørgaard, som begge allerede vejrede deres fremtidige topplaceringer. Selskabet var ikke fristende, og jeg kom kun den ene gang i Clarté Tilsvarende negativt virkede det kulturradikale miljø med typer som Mogens Boserup, Erik Ib Schmidt og Mogens Fog, der havde råd til at spille salonkommunister i kraft af forældrenes penge [Hansen, 1991, s. 23-24].

Han flyttede efter et par år ind på Regensen og levede her studenterlivet, men levede nok også i høj grad op til det pålagte krav om flid; i hvert fald blev han indlagt på Rigshospitalet med mavesår. Han afsluttede sit studium i sommeren 1946 med en pæn, men langt fra prangende eksamen (den 4. højeste karakter ud af i alt 12 kandidater ved denne eksamenstermin)² og giftede sig kort efter med Thea (Dorthea Margrethe Jensen). Han havde kendt hende fra barndommen, og hun kom siden til København som pige i huset hos velstillede københavnere. Her genoptog Svend Aage Hansen kon-

2. I gamle dage var der ikke så stor fortrolighed om den slags, så i DØF (1966) er samtlige økonomers eksamensgennemsnit anført.

takten med hende, og de blev altså gift i 1946. Hun var en enkelt periode medlem af Hvidovre kommunalbestyrelse valgt for de konservative, men blev angrebet af både depressioner og fysisk sygdom og døde allerede i 1979.

Forskningsverdenen så, da Svend Aage Hansen blev kandidat, meget anderledes ud end i dag. De samfundsvidenskabelige institutter var endnu ikke oprettede (Københavns Universitets Økonomisk Institut blev oprettet i 1958), og der var ingen ikke-professorale forskerstillinger (Erling Olsen fik den første ikke-professorale heltidsforskerstilling i økonomi ved Københavns Universitet i 1959). Ph.d.-uddannelserne blev først etableret i 1970. Noget så luftigt som forskning lå nok heller ikke lige for for Svend Aage Hansens jordbundne gemyt. Han blev derfor ansat i Det Statistiske Departement (som Danmarks Statistik hed dengang). Her startede han i landbrugsstatistikken. Det var før den moderne teknik var slået igennem, så Statistisk Department var befolket med utallige damer, aspiranter og studenter til mere manuelt tællearbejde. Der var omkring 150 i landbrugsafdelingen alene. Svend Aage Hansen fik foruden forefaldende opgaver ansvaret for gartneristatistikken og havde direkte personaleansvar for en 35-40 personer. Han blev allerede i 1948-50 landbrugsstatistisk sagkyndig ved forhandlingerne i Paris om Marshall-hjælpen, bl.a. fordi hans nærmeste overordnede var kommunist og derfor hverken ønskede eller blev betragtet som egnet til at deltage i internationale forhandlinger med amerikanerne, Hansen (2001, s. 39).

På den tid var det almindeligt, at embedsmænd havde både en hovedstilling og en såkaldt formiddagsstilling. Svend Aage Hansen var ved siden af hovedstillingen i Danmarks Statistik formiddagssekretær i Tolddepartementet. Det kom ham næppe til skade, da Ulrich Mortensen fra Tolddepartementet i 1955 blev chef for Statistisk Department. Svend Aage Hansen blev chef for departementets sekretariat og personalechef og fik fra 1958 titel af kontorchef. Det betød bl.a. ansvaret for en række rationaliseringer, der blev gennemført i et dårligt kollegialt klima:

De sidste år i departementet havde ikke været behaglige. Jeg forlod dog departementet med en ballast omfattende en lidt hårdhudet indstilling, som i flere henseende skulle komme mig tilgode sidenhen [Hansen, 2001, s. 43].

Dels for at skaffe midler til bl.a. huskøb og dels vel af interesse havde han en række bijob. Fra 1952-58 var han fast skribent ved *Finanstidende* med et par artikler om ugen; 1951-58 konsulent for *Fællesbanken for Danmarks Sparekasser* og ekstern underviser ved *Købmandsskolen* 1952-58 og ved *Handelshøjskolens* HD-kurser 1955-61. Via *Handelshøjskolen* kom han også i gang med en videnskabelig karriere. Fyns Kreditforening havde i 1960 100 års jubilæum, og Svend Aage Hansen kom til at udarbejde et festskrift i den anledning. Det skulle skildre kreditvæsenet forud for fore-

ningens start. Oprindeligt havde man spurgt Handelshøjskolens professor i kulturhistorie, Hakon Stangerup, men han syntes emnet var for økonomisk. Resultatet blev den meriterende og smukt udstyrede bog »*Pengevæsen og Kredit 1813-60*«.

Samtidig arbejdede han om aftenen med den danske adels historie. Der var på dette tidspunkt som nævnt ingen ikke-professorale forskerstillinger i økonomi, så det var helt almindeligt, at økonomer og jurister med videnskabelige ambitioner skrev på en disputats om aftenen, som så, når den var forsvaret, kunne kvalificere til et professorat.³ Og det var også, hvad Svend Aage Hansen gik i gang med. En sådan aktivitet krævede naturligvis sin mand:

Bagsiden ved min meget aktive periode i 50'erne var en meget lang arbejdsdag, som så nogenlunde sådan ud: kl. 8-10 undervisning på bankskolen, 10-12 Fællesbanken, 12-17 Statistisk Departement. 17-18 Handelshøjskolen, efter 18 Finanstidende eller arbejde på disputatsen. Det blev ofte en arbejdsdag på op mod 18 timer. Dette reduceredes efterhånden til et mere overkommeligt niveau i takt med, at avancementer i hovedstillingen i midten af 50'erne gav en bedre økonomi, samtidig med at mulighederne for mere givtige gøremål dukkede op [Hansen, 2011, s. 63].

Fra publiceringen af Fyns Kreditforenings jubilæumsskrift i 1960 blev arbejdet gradvist mere fokuseret mod økonomisk historie. I 1961 blev han undervisningsassistent ved polit-studiet på Københavns Universitet i økonomisk historie. Jeg havde ham selv til økonomisk historie i efterårssemestret 1964, og han var en fremragende pædagog, men for os, der var bagefter de normerede studieplaner og som skulle til eksamen i januar, lod han sig for ofte provokere af venstreorienterede studerende, bl.a. senere departementschef Ole Zacchi, til vellysten at gå ind i ikke-eksamensrelevante diskussioner om f.eks. Sovjetunionens økonomiske historie. Det elskede vist begge parter.

I 1964 blev disputatsen »*Adelvældens Grundlag*« færdig og forsvaret den 14. januar 1965. I 1966 blev han så professor i Danmarks Statistik og Økonomisk Historie – de to deskriptive grundfag ved Det Statsvidenskabelige Studium. I 1973 blev faget Danmarks Statistik under navnet Samfundsbeskrivelse skilt fra med eget professorat, og Svend Aage Hansen kunne koncentrere sig helt om økonomisk historie.

3. Hvor vore dages professorer i økonomi normalt er gået lige fra kandidateksamen via en ph.d.-uddannelse til en universitetskarriere, havde mange af Svend Aage Hansens jævnaldrende kollegaer som ham en administrativ karriere inden ansættelsen som professor. Søren Gammelgård (professor på Handelshøjskolen i Århus 1960-82) var således ansat i Monopoltilsynet 1938-60, Jørgen S. Dich (professor på Aarhus Universitet 1950-72) var i Social- og Statsministeriet 1930-49, Niels Lindberg (professor på KVL 1955-71) i Arbejderbevægelsens Erhvervsråd 1937-45 og i Cleo-sko 1947-54, Sven Danø (professor på Københavns Universitet 1966-92) i Boligministeriet 1947-61 og Poul Milhøj (professor på CBS 1963-91) i Det Statistiske Departement 1948-58 for bare at nævne nogle eksempler, jf. Kærgård (2001 s. 163).

Den stilling trak han sig tilbage fra i 1984, da han som 65-årig under udarbejdelse af selvangivelsen fandt ud af, at han havde samme beløb til rådighed efter skat og husleje, hvis han gik på pension og tog ophold i sit hus på Fyn: »Jeg (syntes) alligevel, at det var for stærkt at arbejde gratis«, Hansen (2001, s. 61).

Hans tid som professor blev præget af en lang række større udgivelser og et betydeligt organisatorisk arbejde. Han skrev om pengehistorie fra 1818-1914 i Nationalbankens store 3-binds »*Dansk Pengehistorie*« fra 1968. Om økonomisk vækst i Danmark i den lille bog »*Early Industrialisation in Denmark*« (1970), i den lange artikel »100 års økonomisk vækst« i *Nationaløkonomisk Tidsskrifts* 100-års jubilæumsnummer fra 1972 og endelig i 2-binds lærebogen »*Økonomisk Vækst i Danmark*« fra 1972-1974. I 1980 kom »*Dansk Socialhistorie*« bind 6-7, som han skrev sammen med Ingrid Henriksen.

Derudover udgav han en række andre publikationer, bl.a. to bøger »*Industri og Håndværk*« (1970) og »*Samfundets Organisering*« (1971) i lærebogssystemet »*Erhverv og samfund*« til faget Samfundsbeskrivelse (en bogserie han en periode redigerede sammen med kollegaen Poul Milhøj fra Handelshøjskolen); jubilæumskriftet for Laane-og Sparekassen for Offentligt Ansatte »*Hundrede År i offentlig Tjeneste*« (1980) og biografier over hans to store forgængere i faget Danmarks Statistik, professorerne William Scharling og Vigand Falbe-Hansen, i »*Danske økonomer*« (1976). Han skrev også med mellemrum kronikker og deltog i den offentlige debat. Nævnes bør også en række substantielle artikler, der er startet som disputatsoppositioner, Hansen (1968a og 1970).

Når man ser på det samlede forfatterskab, er det værd at bemærke, hvor forskelligt det er fra nutidens videnskabelige publiceringsmønstre. Næsten hele forfatterskabet er på dansk; der er kun en enkelt artikel i et internationalt tidsskrift, og det er et af hans sidste arbejder skrevet mere end 15 år efter, han blev professor. Derudover er der kun et par mindre publikationer på engelsk skrevet til bestemte lejligheder. Han blev således professor uden at have skrevet en linje på udenlandsk. Det var imidlertid helt almindeligt på hans tid, jf. f.eks. Kyed, Kærgård og Zobbe (2008).

Ved siden af havde han en række tillidserhverv og bijob. Han etablerede i 1967 sammen med professor Kristof Glamann fra historie det tværfakultære *Institut for Økonomisk Historie*, men da tværfakultære institutter i begyndelsen af 1970'erne blev afskaffet, blev dette institut mere og mere rent historisk og i 1992 endelig helt opløst af *Historisk Institut*.

Det er ikke kun på det rent faglige område Svend Aage Hansen gjorde en indsats. Også på det administrative område spillede han en betydelig rolle både på og uden for universitet. Han var medlem af *Det Samfundsvidenskabelige Forskningsråd* i 1968-1975, formand for bestyrelsen for *Institut for Grænseregionsforskning* 1976-1989, og

medlem af *Erhvervsarkivets* bestyrelse 1980-1985. På universitet var han i 1968-69 leder af *Den Statsvidenskabelige Afdeling* (det der senere blev kaldt fagrådsformand for den del af *Det Rets-og Statsvidenskabelige Fakultet*, der i dag udgør *Det Samfundsvidenskabelige Fakultet*) og institutbestyrer for *Økonomisk Institut* i en periode i 1970erne. Det var i det hektiske år 1968 og årene derefter med den marxistiske bølge, han sad ved roret. Studenteroprørets ideologi og tankegang lå fjernt fra han egne holdninger, og det samme gjaldt rektor Mogens Fogs kompromissøgende linie. I erindringerne skildrer han perioden meget kritisk:

Jeg opfattede Fogs karakter som bestående af nogenlunde lige dele personlig charme, politisk tæft og rå brutalitet. Det var en blanding, som konsistoriums bløde og konfliktsky professorer ikke formåede at stille synderligt op imod [Hansen, 2001, s. 57].

Og tilsvarende lidt senere:

I flere henseende prisgav man universiteterne til politisk kapitulation. Det mærkedes efterhånden som den dogmatiske marxismes dødbidere satte sig tilrette i de styrende organer og påvirkede uddannelsen og forskningen med deres autoritære holdninger en del af vores tid og ressourcer stilles til rådighed for dosering af marxistisk pladderøkonomi [Hansen, 2001, s. 58].

Den lige så kritiske professor-kollega Sven Danø skriver i sine erindringer om Svend Aage Hansen som institutbestyrer:

Et lyspunkt i 1970'erne var det, at Svend Aage Hansen var institutbestyrer i nogle år. Det gav ham anledning til at udfolde et overdådigt temperament. Når han præsiderede, stod et usynligt skilt »bider« foran ham, og ve dem der så vovede at være uartig – bestyreren langede ud med en verbal lussing, så recipienten visnede helt ned i sokkeholderne. Dengang kunne man næsten glæde sig til næste institutmøde [Danø, 1996, s. 17].

Jeg har selv forhandlet intenst med ham i 1968, hvor jeg ved et ekstraordinært valg i foråret 1968 blev valgt til formand for studenterrådet ved den statsvidenskabelige faggruppe (økonomer, sociologer og aktuarer) som repræsentant for »aktivisterne«. Hen over forsommeren 1968 forhandlede vi lokalt med professorerne om medbestemmelse i et udvalg med Svend Aage Hansen som formand sideløbende med, at et overordnet universitetsudvalg med juraprofessoren Bent Christensen som formand arbejdede med de samme problemer. Resultatet var bl.a. etablering af det, der blev døbt studienævn.

Det billede Svend Aage Hansen selv og Sven Danø giver, er efter min opfattelse langt fra den fulde sandhed. Når Svend Aage Hansen sad for bordenden, var han en ef-

fektiv pragmatiker, der gik benhårdt efter resultater. Han kunne få raserianfald, men de var skarpt kontrollerede og blev kun brugt, når de var strengt nødvendige. Efter blå i hovedet at have erklæret, at vi var ved at omdanne universitetet til en børnehave, kunne han se fuldstændig afslappet ud og spørge »Er der andre, der ønsker ordet«? Under forhandlingerne i 1968 kan jeg også huske, at han, engang vi talte sammen, bemærkede, at jeg var nødt til at acceptere et eller andet for »som du har dine yderliggående aktivister at tage hensyn til, så har jeg også ældre stivsendede professorer, jeg er nødt til at have med«.

En episode i juni 1968 illustrerer hans pragmatisme. En delegation af sociologistuderende opsøgte ham aftenen før en eksamen på hans adresse i Hvidovre for at kræve eksamensformen ændret. Svend Aage Hansen fastholdt, at der ikke kunne blive tale om forhandlinger på denne tid og dette sted, og da delegationen langt om længe måtte acceptere dette, inviterede Svend Aage Hansen dem på betingelse af, at der ikke blev diskuteret fagpolitik, inden for til et glas rødvin. Konflikterne ved økonomistudiet blev aldrig præget af eftergivenhed fra lærernes side, men heller aldrig af eskalierende personlige konflikter. Svend Aage Hansen var en af dem, hvis fortjeneste det var.

Nævnes bør også hans medlemskab af *Socialforskningsrådet og Socialforskningsinstituttets* bestyrelse 1981-1988. Socialforskningsrådet, hvor han var formand, omdannedes i 1984 til en egentlig bestyrelse for Socialforskningsinstituttet, hvor han var formand, til han som 69-årig trak sig tilbage i 1988. Her kæmpede han endnu engang med den akademiske venstrefløj; og denne gang sejrede han.

Også uden for forskningsverdenen trak man på Svend Aage Hansens kompetencer. Han var bestyrelsesformand for Sparekassernes aktieinvesteringsforening, *Sparinvest*, 1968-1990, formand for *Den Danske Finansanalytikerforening* 1974-1977, økonomisk konsulent for *Provinshandelskammeret* 1979-1986 og for *Det Danske Handelskammer* 1987-1989. Desuden i bestyrelsen for *Laane- og Sparekassen for Offentligt Ansatte* 1981-1989, for *Fællesbanken for Danmarks Sparekasser* 1984-1988 og for *Investeringsforeningen Danmark* 1990-1993. Specielt posten som bestyrelsesformand i *Sparinvest* er værd at fremhæve. *Sparinvest* var den første investeringsforening, der for alvor forsøgte at få den almindelige sparer til at investere i aktier. I 1979 var *Sparinvest* den største investeringsforening med en formue på 389 millioner kr. mod f.eks. *Bankinvests* 246 millioner kr. og *Privatinvests* 163 millioner kr., Hansen, (1979). Det er set med nutidens øjne ganske små beløb, men det var starten på en bevægelse, der skulle få almindelige lønmodtagere til at investere i aktier, og når man ser, hvordan nutidens TV, radio og aviser er præget af en daglig orientering om børskursernes udvikling, og ser, hvor meget almindelige mennesker har tabt på finanskrisens aktiekursfald, må man sige, at det er lykkedes – måske endda i alt for høj grad.

Selvom Svend Aage Hansen således var stærkt optaget af den virkelige verden og startede sin karriere som fast skribent ved *Finanstidende*, var han ikke en af de økonomiske professorer, der jævnligt deltog i den offentlige debat. Han har vel alt i alt skrevet under et dusin aviskronikker, hvoraf ca. halvdelen vedrører formidling af historisk stof, og han udtalte sig heller ikke ofte til aviserne. Der er dog en markant undtagelse, hvor han kom i brændpunktet af den økonomisk-politiske debat, nemlig i 1981-82, hvor han med et par kronikker og en række større interview talte om en mulig dansk statsbankerot.

Det, han mente, var vel nogenlunde det samme som Knud Heinesens »vi har kurs mod afgrunden«, men i 1981 blev »statsbankerot« betragtet som noget meget radikalt og nok også meget fortidigt. Lidt ligesom at tale om pryglestraffens genindførelse. Makroøkonomerne udtalte, at statsbankerot ikke var en nutidig mulighed, og Ekstra-Bladet var direkte aggressiv. De taler om »en professor Hansen«, hvis »speciale er den danske adels sociale og økonomiske nedgang efter enevældens indførelse. Denne syssel kan være lige så nyttig som at samle på frimærker – men Danmarks aktuelle økonomiske problemer har ikke megen berøring med adelens lommemesmerter i årene efter 1660« (EkstraBladet 19/8 1982). Så uaktuel ville man næppe betragte statsbankerot i dag med den græske krise i frisk erindring, men en egentlig statsbankerot kunne på daværende tidspunkt næppe heller blive tvingende nødvendig med en stats- og udlandsgæld i kroner og et nationalt pengesystem. I et sådant system kan gælden altid udhules ved devaluering og inflation. Det kunne vi ikke i 1813, da pengeværdien var bundet til sølvværdien, og Grækenland kan ikke i dag, hvor gælden er i Euro. Men det, Svend Aage Hansen (og Knud Heinesen) markant påpegede, var, at den danske økonomiske politik omkring 1980 ikke var holdbar. Det er interessant, at det, der bekymrede Svend Aage Hansen, var statsgælden, ikke udlandsgælden. På det punkt var han mere i overensstemmelse med nutidens økonomer end med samtidens. I dag er finanspolitiske holdbarhedsberegninger baseret på statsbudgettet, medens man i 1970'erne og 1980'erne afslappet betragtede statsgælden »som den ene hånds gæld til den anden« (statsgælden var dengang i høj grad indenlandsk). Det, man dengang var nervøs for, var udlandsgælden. I dag ser man mere afslappet på udlandsgælden, som i høj grad betragtes som rationelle private aktørers lån til finansiering af givtige investeringer.

Svend Aage Hansens hele grundholdning var konservativ og pragmatisk. »Jeg kan godt forestille mig forandringer, der er forbedringer, men næppe nogen der er så store forbedringer, at gevinsten ved at gennemføre dem opvejer omkostningerne ved ændringen«, bemærkede han engang. En anden gang, hvor de studerende ønskede væsentligt mere edb ind i undervisningen, bemærkede han tørt, at han godt kunne huske, hvordan alle i mellemkrigstiden, da radioen kom frem, tilsvarende havde ønsket undervisning i radiomekanik.

Hvad var så Svend Aage Hansens hovedindsats? Hvad vil blive stående af hans videnskabelige produktion? Interesserer man sig for socialhistorie, vil man nu og i fremtiden kunne have glæde af at læse hans bind af socialhistorien. Beskæftiger man sig med den tidlige pengehistorie, vil man kunne finde mange interessante ting i »*Pengevæsen og Kredit 1813-60*« og i Nationalbankens pengehistorie. Og også mange andre af hans arbejder indeholder nyttige oplysninger. Men der er næppe tvivl om, at de to arbejder, der har givet ham en varig plads i dansk videnskabshistorie, er disputatsen fra 1965 om adelsvældens grundlag og nationalregnskabstallene i økonomisk vækst fra 1974. Begge disse arbejder indeholder videnskabelige nybrud, der vil blive stående.

Disputatsen »*Adelvældens Grundlag*« skyldes en interesse for adelen, der ifølge ham selv stammer tilbage fra drengeårenes læsning af Carit Etlar og gymnasietidens læsning af Arups danmarkshistorie. I Danmarks Statistik stødte han så på en komplet samling af Danmarks Adelsårbog. På grundlag af slægtstavlerne heri gik han i gang med en demografisk analyse af den adelige population for perioden 1475 til 1720. Desuden undersøgte han adelens jordbesiddelser ud fra ejerforholdene for hver enkelt hovedgård eller ladegård. Det var et meget stort statistisk arbejde, som han arbejdede med i omkring 15 år.

Adelens forhold var tidligere blevet undersøgt i J.A. Fridericias »*Adelvældens sidste dage*« fra 1894 og Gustav Bangs disputats »*Den gamle adels forfald*« fra 1897 og relativt nutidigt i Albert Fabritius' disputats »*Danmarks Riges Adel*« fra 1946. Fridericia og Bangs arbejder var baseret på den tids degenerationsteori; adelen degenererede, antal adelige faldt og så mistede den magten. Denne teori var bestridt af bl.a. Fabritius og adskillige andre, men en mere fuldstændig demografisk analyse var ikke gennemført før Svend Aage Hansens disputats. Svend Aage Hansens konklusion var, at adelens talmæssige reduktion først lå efter 1660, og reduktionen skyldtes ikke en lavere fødselshyppighed (degeneration), men en lavere ægteskabshyppighed hos den del af adelen, som mistede godsbesiddelser gennem enevældens privilegiebortfald og tidens økonomiske nedgangstendenser. Adelen mistede ikke magten, fordi dens antal faldt, men dens antal faldt, fordi den mistede magten.

Disputatsen blev ikke vel modtaget. I en avisartikel om disputatsforsvaret hedder det meget berettiget »Historikerne løb storm mod adelens kontorchef«. Kristof Glamann og Kaare Svalastoga var officielle opponenter, og historikerne Troels Dahlerup, Knud Prange, Albert Fabritius og Svend Ellehøj samt afdelingschef i Danmarks Statistik Kjeld Bjerke opponerede ex auditorium. Kun Bjerke var ubetinget positiv. Historikerne kunne deres kildekritik, og det kunne ikke alle Svend Aage Hansens tal holde til. Som Glamann formulerede det:

I de mange tilfælde, hvor man hverken kender folketal, produktionens sammensætning eller dens omfang og værdi, må man som historiker foretrække en vagere, men i forhold til vor vi-

den mere præcist dækkende formulering fremfor at operere med størrelser, som faktisk er tomme og som må bibringe den ukyndige læser indtrykket af en eksakthed, der ikke er til stede [Glamann 1965, s. 125].

Eller tilsvarende:

Han nærer en alt for klippefast tro på det trykte ords pålidelighed, hvilket forleder ham til at tage hvad han finder på sin vej af stort og småt for dets pålydende værdi. Resultatet er blevet et meget uegalt litteraturbelæg. Dette viser sig hurtigt, om man går nogle af afhandlingens henvisninger efter [Glamann 1965, s. 122].

Ex auditorie opponenterne var endnu mere kritiske. Albert Fabritius konklusion er f.eks.:

Det er med virkelig beklagelse, at anmelderen har set sig nødsaget til bogstavelig talt at slå en streg over alle Svend Aage Hansens forsøg på statistisk behandling af materialet, i hvert fald før 1660. Der er præsteret et meget betydeligt arbejde, men det fatale ligger i, at forfatteren har ment det muligt at nå til en syntese uden at agte på, at det nødvendige antal analyser endnu mangler [Fabritius, 1969-70, s. 228].

Det var på den tid en kendt historikervittighed, at Svend Aage Hansen var manden, der på grundlag af prisen på en hest i 1500 og på en vogn i 1600 kunne lave et indeks for hestekøretøjer for hele 1500-tallet. Efter kritikken opgav Svend Aage Hansen at beskæftige sig mere med emnet fra disputatsen og kastede sig i stedet over dansk pengehistorie og økonomisk vækst.

Kritikken af disputatsen holdt imidlertid ikke i længden. I Knud J.V. Jespersens ne-krolog over professor Erling Ladewig Petersen i Videnskabernes Selskabs årsskrift hedder det:

Gyldigheden af Fridericias mere specifikke forfaldsteorier blev [efterhånden] så stærkt anfægtet af forskere som Albert Fabritius, Johan Jørgensen, Hans Henrik Fussing og Gunnar Olsen, at de én efter én måtte opgives. Tilbage af Fridericias bygningsværk stod derefter kun de økonomisk-sociale forklaringer, der dog tilsammen tegnede et billede af en falleret adelstand i årtierne op mod 1660. Men også disse fik et grundskud med Svend Aage Hansens disputats, Adelsvældens grundlag, fra 1964.

I dette stærkt undervurderede og ofte med urette kritiserede værk kunne statistikerens Svend Aage Hansen nemlig på grundlag af et meget omfattende talmateriale – som han selv havde tilvejebragt – vise, at årsag-virkningsforholdene faktisk var præcis de modsatte af dem, som den Fridericia-inspirerede forskning havde postuleret. Dennes udgangspunkt var jo, at adelsvælden faldt i 1660, fordi adelstanden forfaldt, hvilket bl.a. skulle have givet sig udslag i en betydelig talmæssig tilbagegang i adelspopulationen allerede inden 1660. Den stats-

bærende danske adel var ifølge Fridericia-traditionen med andre ord langsomt i færd med at uddø og var derfor et let offer, da kongemagten i 1660 satte angrebet ind. Med sine statistikker kunne Svend Aage Hansen imidlertid vise, at adelens talmæssige tilbagegang rent faktisk først satte ind efter 1660 og især var følelig i den del af standen, der blev økonomisk hårdest ramt af den politiske omvæltning. Han tolkede med andre ord tilbagegangen som et resultat af statsomvæltningen.

Af denne indsigt fulgte også, at forklaringerne på selve statsomvæltningen måtte søges andre steder end dér, hvor den Fridericia-inspirerede forskning hidtil havde søgt – f.eks. i mere omfattende krise- og konjunkturfænomener og i selve statsmagtens ændrede position i det tidligt-moderne samfund. Men som følge af den urimeligt hårde medfart, der især fra fag-historisk side blev Svend Aage Hansen til del, opgav han imidlertid selv at forfølge dette spor yderligere. Denne opgave tilfaldt i stedet Ladewig [Jespersen 2003, s. 262].

Svend Aage Hansens andet hovedbidrag og hans mest citerede arbejde er hans historiske nationalregnskabsberegninger for perioden 1818-1975. Allerede i Danmarks Statistik var Svend Aage Hansen begyndt at pusle med historisk makroøkonomisk statistik, hvilket resulterede i Danmarks Statistiks *Kreditmarkedsstatistik* (1969), men da N.V. Skak-Nielsen i 1966 blev rigsstatistiker, mistede institutionen interessen for historisk statistik, og Svend Aage Hansen tog projekterne med sig til universitet. Allerede i Hansen (1968 og 1968a) er der tilløb til nationalregnskabsanalyser, men hans første større bidrag til historiske nationalregnskabsanalyser var den lille bog »*Early Industrialization in Denmark*« fra 1970, der kom i forbindelse med en verdenskonference om økonomisk historie, der blev holdt i Leningrad i anledning af Lenins 100-årsdag. I 1972 kom så den lange artikel »100 års økonomisk vækst« i *Nationaløkonomisk Tidsskrifts* 100-års jubilæumsnummer. De endelig talserie kom i lære- og håndbogen »*Økonomisk Vækst i Danmark, bind II*« i 1974 (med en 2. udgave i 1977).

Det Statistiske Departement begyndte i slutningen af 1930'erne at arbejde med systematiske, årlige nationalregnskabstal; specielt senere statsminister Viggo Kampmann var en drivende kraft i arbejdet de første år. Han holdt foredrag herom på *Det Nordiske Statistikermøde* i 1939 og i *Nationaløkonomisk Forening* i 1942, Hyldtoft (1993), men en offentliggjort nationalregnskabsstatistik blev under krigen anset for at kunne bruges af tyskerne, så de første officielle tal for årene 1930-48 kom i *Statistiske Efterretninger*, 1945 og *Statistiske Meddelelser*, 1948. Siden er der kommet årlige (og de senere år også kvartalsvise) officielle nationalregnskabstal fra Danmarks Statistik. Det blev hurtigt et ønske at få bragt tallene længere tilbage end 1930. I 1950'erne arbejdede Einar Cohn (daværende departementschef i Det Statistiske Departement), Kjeld Bjerke (kontorchef i departementet) og Niels Ussing (formiddagssekretær i departementet, men med hovedstilling i Finansministeriet) med de historiske nationalregnskabstal. Det resulterede i Bjerke og Ussings bog »*Studier over Danmarks National-*

produkt 1870-1950« fra 1958. Tallene i denne publikation var på højde med de bedste udenlandske undersøgelser og blev også brugt i en række af de mest fremtrædende internationale komparative undersøgelser, f.eks. i W.W. Rostow's beskrivelse af den økonomiske udviklings faser og i *Cambridge Economic History of Europe*. Men tallene var dels meget aggregerede og dels var det utilfredsstillende, at landbrugets tal var baseret på produktionsstatistik, mens byerhvervene byggede på indkomststatistik, Hyldtoft (1993a).

Det var disse mangler Svend Aage Hansen gik i gang med at udbedre allerede i sin sidste tid i Danmarks Statistik, samtidig med at han forsøgte at føre tallene tilbage til før 1870. Det var det endelige resultat af dette arbejde, der blev offentliggjort i »*Økonomisk Vækst i Danmark*« bind II. Heri er nationalregnskabstal for perioden 1818-1972 opdelt på 22 erhverv og forsøgt baseret på produktionsstatistiske metoder både for landbrug og byerhverv.

Disse tal har siden været de danske historiske nationalregnskabstal, der bliver brugt af alle. Det er malende beskrevet af Niels Thomsen i *Økonomi & Politik* 1989:

Lige fra opførelsen omkring 1910 har der været rejst kritik af Københavns Hovedbanegård, både af dens stil, dens placering og dens virkemåde. Men overset bliver den ikke. Den er simpelthen svær at komme udenom. I visse videnskabsgrenes udvikling og især vel i deres etablering inden for et mindre kulturrum som det danske kan en enkelt forskningsindsats opnå næsten samme status af uantastbar eksistens og tilstedeværelse i næsten alle planer og al trafik. Det sker ikke så tit, men det sker. Det blev tilfældet med tobindsværket »Økonomisk Vækst i Danmark«, som Svend Aage Hansen udgav på Københavns Universitets Institut for Økonomisk Historie 1972-1974. Også her blev der fra flere forskellige sider rejst kritik af resultater, metoder og præsentationsformer. Men med eller uden forbehold og vrissen har næsten alle historikere, økonomer, politologer, sociologer osv. anvendt denne bogs analyser og beregninger i al forskning og undervisning om det danske samfunds udvikling gennem de halvdandede hundrede år, bogen dækker med sine tal [Thomsen, 1989].

Min egen disputats »*Økonomisk Vækst – en økonometrisk analyse af Danmark 1870-1981*« fra 1991 er et godt eksempel herpå. Den var et forsøg på at bygge en moderne økonometrisk makromodel på grundlag af Svend Aage Hansens tal. Som fremhævet af Niels Thomsen er der talrige analyser fra vidt forskellige fag, der på denne måde bygger på Svend Aage Hansens tal.

Det betyder ikke – som også fremhævet af Niels Thomsen – at de er hævet over kritik. Flere forskellige har arbejdet med at forbedre hjørner af dem, og andre har været stærkt kritiske. Der er da heller ingen tvivl om, at Svend Aage Hansen mange steder laver grove skøn og statistiske kortslutninger, hugger hæle og klipper tæer. Under arbejdet med et hjørne af min disputats estimerede vi en avanceret model af udvikling i arbejdsudbuddet, der bl.a. brugte arbejdsløshedens niveau og ændringer heri til at for-

klare marginalisering og udstødning af arbejdsmarkedet. En kritiker, der havde set mere grundigt på Svend Aage Hansens tal, spurgte tørt, om ikke det var vel sofistikerede metoder at bruge, når nu Svend Aage Hansens arbejdsstyrke tal for de tidlige perioders vedkommende var konstrueret ud fra en antagelse om, at alle mænd og halvdelen af kvinderne var på arbejdsmarkedet.

Der kan altså sagtens fremføres berettiget kritik af Svend Aage Hansen tal, og der er mange uløste problemer jf. Hyldtoft (1994), men selv i dag 40 år efter deres publicering er det dem, der står som de næsten »officielle« tal for den danske økonomiske udvikling fra 1818 til 1947, hvor Danmarks Statistisk »moderne tal« tager over. *Økonomisk Vækst i Danmark I-II* var da også helt berettiget blandt de 13 bøger, der af *Nationaløkonomisk Tidsskrift* ved århundredskiftet blev valgt som det 20. århundredes danske bøger inden for økonomi.

Svend Aage Hansen har således ydet store bidrag til dansk økonomisk historie og tilgrænsende fagområder. Der kan derfor være grund til at overveje, hvad der var hans styrke. Hvorfor han bidrog med så epokegørende resultater. Det var måske, når det kommer til stykket, fordi han ikke var historiker. Havde han begravet sig for meget i kildekritik, er det ikke sikkert, vi nogensinde havde fået det statistiske totalbillede af adelens udvikling og den økonomiske vækst, vi fik fra hans hånd. Hvor den klassiske kildekritiske historiker prøver at vurdere de enkelte detaljer kildekritisk, så går statistikerens metode ud på at samle en mængde data, hvoraf måske ikke alle er lige valide, og så regne med, at de i gennemsnit giver et fornuftigt billede, idet fejlene typisk nogenlunde ophæver hinanden. Selv i de bedste moderne nationalregnskaber for vor egen tid er der mange oplysninger, der ikke tåler en kildekritisk detailanalyse. I denne metodemæssige forstand var han mere statistiker end historiker.

Denne metode resulterede i banebrydende resultater, men måske ikke i den anderkendelse han og hans værker fortjente. Økonomerne på Københavns Universitet var i 1970erne og 1980erne domineret af en matematisk-teoretisk retning, der kun havde lidt tilovers for Svend Aage Hansens statistisk-deskriptive metode, og historikerne anså hans databehandling for for overfladisk og for lidt kildekritisk.

Internationalt brød det, der er blevet kaldt »New Economic History« eller »Cliometri« igennem i 1960erne og 1970erne inden for økonomisk historie; retningen blev endelig blåstemplet med Douglass North og David Fogels nobelpris i økonomi i 1993. Her kunne han måske have fundet allierede, men dels beskæftigede han sig med dansk økonomisk historie, hvor denne retning var helt amerikansk domineret, og dels gik retningen langt i brugen af matematisk-økonomiske modeller, og det så han på med stor skepsis.⁴ Han gik altså for langt i brugen af statistiske metoder for de klassiske økono-

4. Hvis modellerne kommer til andre resultater, end dem man kan komme til med ens sunde fornuft, så er det nok modellerne, der er forkerte, sagde han engang.

miske historikere, men ikke langt nok i brugen af økonomisk teori og økonometri til at blive opfattet som en af cliometriens folk, og cliometrien kom i øvrigt først for alvor til Danmark efter Svend Aage Hansens pensionering.

Det har, som det synes at fremgå af erindringerne, nok ofte givet ham en følelse af faglig ensomhed og manglende anerkendelse. På trods af de store resultater han nåede, slutter hans erindringer langt fra i triumf over de nåede resultater:

Efter at pligtarbejdet er reduceret eller helt afviklet, tegner Verden sig dog mere grå. Så får man mere tid til at tænke over tilværelsen, og det er på sin vis det værste, man kan give sig af med Og tid til at gøre status. Hvad kom der egentlig ud af det hele?: En bunke nyttigt arbejde og en afmålt portion glæde. Men vel acceptabelt, når omstændighederne tages i betragtning. Det var måske ikke så tosset endda? Døm selv! [Hansen, 2001 s. 98-99].

Hvis vi skal dømme, kommer hans gerning utvivlsomt til at stå i et langt mere gløvedigt lys, end den gør i hans egen optik.

PUBLIKATIONER AF SVEND AAGE HANSEN (kronologisk)

1954

Staten og Opsparingen, Sparekassen for Kjøbenhavn og Omegn, København, 27 s.

1955

Likviditetsproblemer i søgelyset, *Fagtidsskrift for bankvæsen*, s. 25-35.

1956

Virksomheden gennem 100 år, Jubilæumsskrift for Spare- og Lånekassen for Koldings By og Omegn, Kolding.

1958

Eet hundrede År i Pengenes Verden, Han Herreds sparekasse runder den 2. januar 1958 de hundrede år, Jubilæumsskrift for Han Herreders Sparekasse.

1958

Adelsårbogen som statistisk kilde, *Danmarks Adels Aarbog*.

1960

Sparekassen og Fremtiden, Jubilæumsnummer for Sparekassestanden.

1960

Pengevæsen og Kredit 1813-60, Jubilæumsskrift for Fyns Kreditforening.

1964

Adelsvældens Grundlag, Studier fra Københavns Universitets Økonomiske Institut nr. 6, G.E.C. Gads Forlag, København, 345 s.

1965

Knud Vedel Petersen, Biografi i *Københavns Universitets Festskrift*, Københavns Universitet, København.

1966

Befolkningsforløbet 1645-1960, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, bind 104, s. 82-88.

1968

Dansk Pengehistorie, Periode 1818-1914, *Dansk Pengehistorie* bind 1, s. 131-390. Danmarks Nationalbank, København.

1968

En disputats om dansk økonomisk politik i årene efter 1784, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, bind 106, s. 177-195.

1969

Kreditmarkedsstatistik, Statistiske undersøgelser nr. 24, Danmarks Statistik, København, 260 s. (ingen individuelle forfattere, men Svend Aage Hansen ledede arbejdet indtil sin afgang fra Danmarks Statistik).

1969

Vækst uden plan, i *Festskrift til Carl Iversen*, Nationaløkonomisk Forening, København, s. 217-231.

1970

En disputats om demografiske ændringer i Danmark, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, bind 108, s. 23-34.

1970

Early Industrialization in Denmark, Københavns Universitets Institut for Økonomisk Historie, Publikation nr. 1, G.E.C. Gads Forlag.

1972

100 års økonomisk Vækst, *National økonomisk Tidsskrift*, bind 110. 5-6, s. 304-331.

1972

Billedkavalkade, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, bind 110, 5-6, s. 271-297.

1975

Samfundets Organisation, Erhverv og Samfund, Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busck, København, 1971 (2. udgave).

1976

Industri og Håndværk, Erhverv og Samfund, Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busck, København, 1970 (2. udgave 1972, 3. udgave 1976).

1976

Vigand Falbe-Hansen, i *Danske Økonomer, Festskrift i anledning af socialøkonomisk samfunds 75 års jubilæum*, Samfundsvidenskabeligt Forlag, København, s. 206-224.

1976

William Scharling, i *Danske Økonomer, Festskrift i anledning af socialøkonomisk samfunds 75 års jubilæum*, Samfundsvidenskabeligt Forlag, København, s. 191-205.

1977

Økonomisk Vækst i Danmark I-II, Akademisk Forlag, København 1972-74, (2. udgave 1977).

1978

Dollarkrisen – rager det mig? *Berlingske Tidendes kronik* den 12. november 1978.

1978

En umoralsk historie om Store Nordiske og finansgeniet Tietgen, *Landsavisen Aktueltts kronik* den 11. april 1978.

1979

Kollektiv investering, *Berlingske Tidendes kronik* den 29. maj 1979.

1979

Tietgen – en ung 150 årig, Pjece, Privatbanken, København, 12 s.

1979

Aksel Lassen 18.10.1909 – 4.9.1978, *Historisk Tidsskrift*, Bind 13, Række 6.1, s. 179-180.

1980

Fri økonomisk debat – et 225 års jubilæum, *Morgenavisen Jyllandspostens kronik* den 16. april 1980.

1980

Hundrede År i offentlig Tjeneste, Laane og Sparekassen for Offentligt Ansatte 1880-1980, København, 112 s.

1980

Sociale brydninger 1914-39, *Dansk Social Historie*, bind 6, (medforfatter Ingrid Henriksen), Gyldendal, København, 424 s.

1980

Velfærdsstaten 1940-78, *Dansk Social Historie*, bind 7, (medforfatter Ingrid Henriksen) Gyldendal, København, 399 s.

1981

Statsbankerotten er ikke noget spøgelse, *Berlingske Tidendes kronik*, den 30. september.

1981

Vækstpolitik. Vejen væk fra katastrofen, *Morgenavisen Jyllandspostens kronik*, den 18. december.

1982

Pengene og Grænsen, *Pluk for forskningen i Sønderjylland*, nr. 1.

1982

The Transformation of Bank Structures in the Industrial Period. The Case of Denmark. *Journal of European Economic History*, vol. II nr. 3, s. 582-585.

1996

Denmark, i Jürgen Mura (red.), *History of European Savings Bank*, vol.1, Deutscher Sparkassenverlag, s. 53-73, (også i fransk og tysk udgave).

2001

Erindringer, eget forlag, København, 115 s.

Desuden en række mindre publikationer, bl.a. en meget lang række artikler i *Finans-tidende* i 1950erne og en halv snes boganmeldelser i *Nationaløkonomisk Tidsskrift*.

ANDRE KILDER (alfabetisk)

- Banke, Niels. 1980. Hansen, Svend Aage, i Sv. Cedergreen Beck (red.) *Dansk Biografisk Leksikon*, bind 5, s. 686-687, Gyldendal, København.
- Bendixen, Grit. 1981. Professor i økonomi: Vi er allerede ude i statsbankerot, *Dagbladet BT*, den 1. oktober 1981, s. 10.
- Dahlerup, Troels. 1965. Anmeldelse af »Adelsvældens grundlag«, *Scandinavian Economic History Review*, vol. XIII.2, s. 190-93.
- Danø, Sven. 1996. Halvtreds år for Rachel – et liv som økonom, *Økonomisk Instituts Blå Memoserie* nr. 197.
- DØF. 1966. *Dansk Økonomstat 1966*, Danske Økonomers Forening, København.
- Ellehøj, Svend. 1969-70. Anmeldelse af »Adelsvældens grundlag«, *Historisk Tidsskrift*, Bind 12, række 4. 1-2, s. 208-19.
- Fabritius, Albert. 1969-70. Anmeldelse af »Adelsvældens grundlag«, *Historisk Tidsskrift*, Bind 12, række 4. 1-2, s. 219-29.
- Glamann, Kristof. 1965. En disputats om adelvældens grundlag I, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, bind 103, s. 118-29.
- Harbo, Ole. 1976. Universitetsøkonomer ved de højere læreanstalter 1925-74, i *Danske Økonomer, Festskrift i anledning af socialøkonomisk samfunds 75 års jubilæum*, Samfundsvideenskabeligt Forlag, København 1976, s. 491-535.
- Hyldtoft, Ole. 1993. Danske Nationalindkomstberegningers historie, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, bind 131, s. 254-71.
- Hyldtoft, Ole. 1993a. Danske historiske nationalindkomstberegninger, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, bind 131, s. 344-53.

- Hyldtoft, Ole. 1994. Uløste problemer i de danske historiske nationalregnskaber, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, bind 132, s. 92-102.
- Jespersen, Knud J. V. 2003. Erling Ladewig Petersen 1. april 1929 – 25. juni 2000, *Oversigt over selskabets virksomhed 2001 – 2002*, Det Kongelige Danske Videnskabers Selskab, København, s. 255-66.
- Kronberg, Hans. 1981. Danskerne frygter en statsbankerot, *Politikken*, 9. december 1981.
- Kyed, Karsten, Niels Kærgård og Henrik Zobbe. 2008. Carl Christian Thomsen 1919-2001: Den forrige generations professortype? *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, bind 146, s. 89-107.
- Kærgård, Niels. 1991. *Økonomisk Vækst – En økonometrisk analyse af Danmark 1870-1981*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København.
- Kærgård, Niels. 2001. 1960-1979 og årene derefter: Vækst, specialisering og formalisering, *Universitetet 1479-1979, Bind VI.2, Det rets- og statsvidenskabelige Fakultet*, 2. del, s. 159-185, Københavns Universitet, København.
- Prange, Knud. 1965. Anmeldelse af »Adelsvældens grundlag«, *Jyske Samlinger*, Ny række VI.4, s. 423-34.
- Svalastoga, Kaare. 1965. En disputats om adelsvældens grundlag II, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, bind 103, s. 130-44.
- Thomsen, Niels. 1989. Forord til Festskrift til Svend Aage Hansen, *Økonomi og Politik*, 62. årgang nr. 2, s. 3-5.
- Vestergaard, Jacob. 1982. Sidste udkald for Danmark, *Morgenavisen Jyllandsposten*, den 15. august 1982.

Niels Kærgård
Maj 2012